

אמונה ושמחה בעת קריעת ים סוף

האם יש הבדל בין מעלת יום ראשון של חג פסח לבין מעלת יום אחרון שבו? ודאי כן. הרי עד אז לא זכינו לומר שירה (של "אז ישיר") וחז"ל ייחסו לכך מעלה רוממה. "בשכר האמונה שהאמינו, שרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה 'אז ישיר' (מדרש שמות רבה כב). עובדה היא שכלל ישראל כולו אמרו אותה יחדיו מלה במלה, בלי תיאום מראש זה עם זה (סוטה לו:). כלומר שרתה עליהם רוח ממרומים. ולכן גם ישירו זאת בסוף הימים, לעת תחיית המתים. מבאר מהר"ל (גבורות השם, פרק מ"ז עמ' קפו) כי ענין השירה הוא שהעלול משתוקק אל עילתו (כלומר הנברא משתוקק אל בוראו). ושם מזכיר כי רק אלו שהם בדרגת "בנים" להקב"ה מסוגלים לשיר שירה זו. מזה ברור שביום הראשון, עת שיצאו ממצרים, לא היו עדיין בדרגה זאת כלל. ובכן יש כאן התעלות נפלאה. דווקא במעמד רם זה זכו ישראל לחזיונות נשגבים. "ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל" (מכילתא, בשלח, ב').

במה נבדל יום הראשון של פסח מיום השביעי? ביום הראשון רק ניצולו מכבלי העבדות. יצאו בני חורין וביד רמה, אבל טרם ראוי בפורענותם ועונשם של צורריהם. אמנם הקב"ה הוא טוב ורחום, אבי יתומים ודיין אלמנות, אבל זה רק חצי ההגדרה של אלוהי עולם. הרי חותמו של הקב"ה "אמת", והוא אוהב משפט (תהלים צ"ט, ד). אם לא יחוסלו הרשעים ולא ינקום ה' זעקת דל, היכן מידת האמת?

בנושא זה יש איזה חוסר בחינוך בני דורנו. הרבה מאיתנו מבקשים רק שנשתחרר מהתקפותיהם של שונאינו שלא יצליחו במזימתם המרושעת להכחיד אותנו, אבל אין להם שמחה שלימה בחיסולם. כביכול יש כאן מידת רחמים גם על אויבינו העריצים ביותר. טעות זו חדרה אלינו מתרבות עולם המערב, וביסודו היא דוקטרינה [עקרון] נוצרית וחלק מצביעותם הדתית; מפני שבאמת שאינם שונאים את הרע בכל ליבם.

הבה נחזור למקורות תורתנו. נבחן מה אמרו על כך חז"ל וגדולי האומה לדורותיהם. נתחיל במקרא. "לעשות נקמה בגוים וכו' לעשות בהם משפט כתוב, הדר הוא לכל חסידיו, הללויה" (תהלים קמט, ז"ט). לכאורה צריך עיון, אם "חסידים" הם, מוטל עליהם לנהוג במידת חסד ולוותר לאויביהם? אחרי שתפשו מידיהם את נשקם ומנעו אותם מלהתקיף, די בזה. ולמה לערוך בהם "נקמה"?

ענו על כך חז"ל (מדרש מכילתא, בשלח, פרשה ו') במאמר הקב"ה: "שבמחשבה שחשבו מצרים לאבד את ישראל, בה אני דן אותם. הם חשבו לאבד את בני [ישראל] במים, איני נפרע מהם אלא במים. 'בור כרה ויחפרהו, ויפול בשחת יפעל' (תהלים ז, ט"ז). עד כאן לשונו.

[והביאו שם שנים עשרה פסוקים מהמקרא במובן זה. הוא מה שרש"י (שמות יח, יא) הביא מהגמרא "בקדירה שבישלו, בה נתבשלו".] מהר"ל ("באר הגולה", באר א, עמ' כה) השווה הדבר לזורק כדור משחק בקיר. אם אין שם כלי לקבל את הכדור, הוא מכה בקיר וחוזר על ראשו של הזורק, לחבוט בו בעוצמה יתירה. "וגולל אבן, אליו תשוב" (משלי כ"ו, כ"ז). כן "חרב פתחו רשעים וכו' להפיל עני ואביון וכו' חרבם תבוא בליבם" (תהלים ל"ז, י"ד-ט"ו).

יתירה מזאת. הפסוק מתעד: "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים. וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים. ויראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (שמות יד, ל-לא). צריך עיון, והרי כבר האמינו בה' מיד בתחילת בואו של משה מצרימה ככתוב "ויאמן העם" (שמות ד', ל"א) ומה נוסף להם כאן? ועוד הקשה הנצי"ב ("העמק דבר") היה צריך להיות כתוב "אשר עשה ה' לישראל עמו"? מדוע כתוב מה שעשה למצרים? ומה הוא "וירא ישראל", מה ראו? ועוד מה הוא כאן עניין "ויראו"? ומה התרגשו כאן יותר מעשרת המכות שראו בהיותם במצרים?

עונה הנצי"ב (העמק דבר, שמות י"ד, ל"א) כי כאן ראו כיצד הגיע לכל רודף ומציק מיתה משונה, מתואמת לפי אותה מדה אכזריות בה רדה בישראל. ה' הפעיל השגחה פרטית לפקוד ייסורין במדה ושיעור כפי שהגיע לכל רשע ורשע לפי עניינו. זה מפורש בדברי חז"ל (רש"י על שמות טו, ה) שהרשעים הגדולים היו מבעבעים במים, עולים ויורדים, נחנקים ושוב נושמים, כמו קש. הבינוניים שבהם טבעו כאבן. ואותם הרשעים שלא הריעו כל כך, טבעו כעופרת, מיתה מיידית ונחו מיד. וזה מפורש במכילתא (בשלח, פרשה ו) "מיתות משונות, מיתות חמורות זו מזו, לפי שהביא עליהם כמה [מיני] מיתות בים". ומזה באה לישראל מדה גדולה של יראת שמים, כי ראו עד היכן השגחה פרטית מגיעה.

יש לשאול, מה השמחה הגדולה הזאת בפורענותם של המציקים? וכי לא די לנו בכך שאנו השתחררנו מהם? עונה על כך הגר"א, בביאורו מה היא המצוה בפורים לשתות יין עד שלא ידע האדם מה בין ארור המן לבין ברוך מרדכי. לא כמו שחושבים הרבה שהמצוה היא לשתות עד שכרותו של לוט, אלא יש לשתות רק עד שאיננו יודע להחליט מה עדיף לנו, אבדן של המן או עליית מרדכי לגדולה. כך לשון הגר"א "הוא מה שאמרו (ברכות לג.) גדולה נקמה שניתנה בין ב' אותיות שנאמר אל נקמות ה'. ואמרו גדולה דעה שניתנה בין ב' אותיות, 'כי אל דיעות ה'". עד כאן לשונו (ביאור הגר"א לשו"ע או"ח סי' תרצ"ה). כלומר כאשר האדם הוא תלמיד חכם צלול בדעתו, הוא יודע להפריש בדעתו שנקמת ה' מאויביו היא עצמה קידוש השם. מה שאנחנו נושענו וניצלנו זהו רק מבחינת תועלת האדם. זהו דבר פרטי לפי מספר האנשים הנושעים. אבל כאשר הרשעים נענשים, והוא דבר כלל עולמי כי יש בזה פרסום כבוד שמים שפוקד על בוזי שמו. לדבר זה צריכים "דעת". וכן "נקמה" היא לשון "קימה", להקים

ולהחזיר כבודו ה' על מקומו. עיין דברי רש"ר הירש (בראשית ד', ט"ו). זאת היא כוונת חז"ל בברכות (לג).

ההבחנה הנ"ל הוא במצב נורמטיבי. אבל כאשר האדם שותה רביעית יין (ולא מיץ ענבים) או קצת יותר, הוא כבר אינו משבח עניין זה יותר מעניין השני וחושב כי שניהם, התעלות הצדיקים ומפלתם של רשעים, שווים הם בעיניו. זוהי ההגדרה המדויקת של שיעור "לבסומי". ומאז ואילך אין לו לשתות יין פן יאבד צורת אדם ופן ייכשל בעבירות [ביאור הלכה, שם]. כי להגיע לשכרותו של לוט ולאבד כל אפשרות של חשיבה, על זה חז"ל לא דברו כלל, וכל שכן לא ציוו על כך. ויש לציין שהגר"א כתב דברים נפלאים אלו לא בפירושו למגילת אסתר, וגם לא בביאורו למסכת מגילה (הנמצא בדינו, בסוף ביאורו לאגדות מסכת ברכות). אלא העיר דבר פרשני זה בביאורו לשולחן ערוך, הלכה למעשה, כדי להציל את הלומדים מאפשרות של טעות בהבנת ההלכה.

זאת אומרת אדם שהוא תלמיד חכם אמיתי יודע כי אובדן הרשעים הוא חשוב יותר ושבח יותר מאשר התעלות הצדיקים והצלתם ממוות. רק כאשר שותה יין, הוא מאבד את ההבחנה הזאת. מה היא חשיבות העניין? כותב הגר"א בביאורו ל"ספרא דצניעותא" (פרקי יסוד בזהר פרשת תצוה, ח"ב עמ' קעו-קעח, ובביאורו של הגר"א הוא תחילת פרק ב) "ענין הכבוד [של הקב"ה] הוא כאשר הרשעים כלים ושמו מתגדל בעולם וכו' כמו שכתוב 'ואיכבדה בפרעה ובכל חילו' (שמות יד, ז) וכו'. 'והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים' (יחזקאל לח, כג) והכל שהרשעים כלים". עד כאן לשון הגר"א.

גם מהר"ל אומר אותו הרעיון. "כי כאשר השם יתברך עושה נקמה באויביו, כמו שעשה בפרעה ובסנחריב וכן כל אויבי השם יתברך, דבר זה הוא קידוש שמו יתברך כדכתיב 'והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי וכו'" (אור חדש, עמ' ס"ד, ד"ה ר' שמואל בר נחמני).

המשיך מהר"ל בנושא זה במקום אחר: "אין השם שלם ואין הכסא שלם עד שימחה זרעו של עשו וכו'. ומפני שכאשר זרעו של עשו בעולם יש התנגדות לישראל וכו'. אם כן, לא יתכן שיהיה שם כבודו [של ה'] נגלה ונמצא בעולם" (גבורות השם, הקדמה ג' עמ' כ).

לפי ההסבר הנ"ל, עיקר גדול הוא שיחוסלו אויבי ה' שהרימו יד נגד ישראל. בחינת קידוש שמו של הקב"ה זה חשובה היא אף יותר מהצלתם של ישראל, וזה פלא. ולכן שביעי של פסח היא עליית מדרגה הרבה יותר מיום הראשון של פסח.

ואם ישאל אדם כיצד הקב"ה עובר על המצוה בתורה "לא תיקום"? התשובה היא כי שם ממשך הפסוק "את בני עמך" (ויקרא י"ט, י"ח) אבל הגוים אינם בני עמנו (כך פירשו חז"ל בבראשית רבה נ"ה, ג). ולכן מדת הקב"ה היא "אל נקמות ה'!".

וכיצד הגיעו ישראל למעמד רם זה? כי האמינו בה? בתחילה נבהלו בני ישראל, התלוננו למשה: "הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר: חדל ממנו ונעבדה את מצרים. כי טוב לנו עבוד את מצרים ממותנו במדבר. ויאמר להם משה: אל תיראו. התיצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום" (שמות י"ד, י"ב-י"ג). רק כמה פסוקים אחריו מסופר על מלאך אלהים ששימש כענן לחצוץ בין המחנות "ויאר את הלילה ולא קרב זה אל זה" (י"ד, י"ט-כ).

אמרו חז"ל במכילתא (ד"ה ויבוא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל) "ולא עוד אלא מי שהוא נתון באפילה רואה מי שהוא באורה. שהיו המצריים שרוים באפילה, רואים את ישראל באורה, אוכלים ושותים ושמחים", עד כאן לשונו. והוא פלא גדול. טרם נחרבו המים בים סוף, טרם ראו דרך כיצד יוכלו להימלט מהאויב, וכיצד הם שמחים? אמת כי אמר להם משה "ואתם תחרישון". אבל מניין להם כוחות הנפש להיות "אוכלים ושותים ושמחים"? והרי מי שהוא מודאג ומופחד, הוא מחוסר תאבון לחלוטין. אלא היתה בהם אמונה חזקה כי כאשר הקב"ה התחיל בגאולתם, כן ישלים את מלאכתו. ומפני אמונה זו, זכו בדין. כי חז"ל שאלו שם (סוף ד"ה ויסע מלאך האלהים) שהלשון "אלהים" הוא מידת הדין. "אלא מגיד הכתוב שהיו ישראל נתונים בדין אם להנצל אם להיאבד עם המצריים". ומה הציל אותם? ביטחונם בהקב"ה והאמונה בו.

הרמב"ם מלמד כי כאשר האדם בעל אמונה, הוא שרוי בשמחה. "כי האמונה בה" והשמחה באותה אמונה, שני מצבים לא יתכן שיסורו ולא ישתנו לעולם מכל מי שהושגו לו" ("מורה נבוכים" חלק ב' פרק כ"ט).

כן אנו בימינו, בזכות הבטחון שיש לנו בהקב"ה שישלים לנו את גאולתנו הנוכחית, בשכר זה נינצל מכל אויבינו. הרי פסוק מפורש הוא כי כך אמר יהושפט לישראל עת שיצאו לקרב נגד אויביהם: "האמינו בה' אלהיכם ותאמנו, האמינו בנביאיו ותצליחו" (דברי הימים ב' כ', כ'). כלומר בזכות עצם האמונה בו, נושעים. וכן מפורש בספר תהלים (ל"ז, מ') "ויעזרם ה' ויפלטם, יפלטם מרשעים ויודיעם, כי חסו בו". כלומר בזכות זו עצמה שחוסים בו, משום זה עצמו הם נושעים. וכך היה מצב בני ישראל לילה לפני קריעת ים סוף.

כותב ספר הסמ"ק (ספר מצוות הקטן, של ר' יצחק מקורביל, מבעלי התוספות, במצוה א'): "אמרו חכמים (שבת לא.) ששואלים לאדם לאחר מיתה בשעת דינו: 'צפית לישועה?'. והיכן כתובה מצוה זו? אלא כשם שיש לנו להאמין שהוציאנו [ה'] ממצרים, דכתיב [בתחילת עשרת הדברות] 'אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים', [והיא אינה הודעה אלא מצוה מהתרי"ג מצוות] הכי קאמר: כשם שאני רוצה שתאמינו בי שאני הוצאתי אתכם, כך אני רוצה שתאמינו בי שאני ה' אלהיכם ואני עתיד לקבץ אתכם ולהושיעכם. וכן יושיענו ברחמינו שנית, דכתיב 'ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה' (דברים ל', ג'), עד כאן לשונו. והפיזור בגויים במקרא זה מדובר רק על תקופתנו אנו.

שמה מפני זה יש מנהג אצל כמה עדות לחגוג חג "מימונה" מיד אחרי פסח. המלה הזו היא מלשון "מאמינים". כי מתוך זיכרון ההצלה שה' הצילנו ממצרים, כך מתחזקים אנו להאמין גם בגאולתנו המוחלטת והמושלמת. דומה לכך, בלילה לפני בקיעת ים סוף היינו "אוכלים ושותים ושמחים" [כמובא במדרש מכילתא הנ"ל] מתוך ביטחוננו הגמור בה' מושיענו, כן גם עכשיו אפילו בטרם כריתת אויבינו, נאכל ונשתה ונשמח.

הרי כך פירושו של פסוק: "ואמר ביום ההוא, הנה אלוהינו זה קוינו לו ויושיענו; זה יהוה קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו" (ישעיה כ"ה, ט'). מדוע ב' אופנים שונים בכינוי שם ה'? אלא הראשון הוא "אלהינו" שנהג בנו מידת הדין והיינו במצב של צרות צרורות ורצופות, אבל קוינו לו. בסוף נתגלה שזה היה כל הזמן בשם יהוה, שם של רחמים. כל הצרות היו הפחדה כדי להביאנו לחזור בתשובה, אבל באמת כל הזמן הוא השתמש ה' במאורעות ההיסטוריה כדי להצליחנו במשימתנו הלאומית. ועוד, "קוינו לו ויושיענו".

אות ו' של "ויושיענו" מנוקדת בשווא, כלומר איננו בניקוד פתח לומר לשון עבר פשוט, אלא היא ו' ההיפוך כי המלה היא לשון עתיד. קוינו לו שיושיענו, ולבסוף "נגילה ונשמחה בישועתו". מה היא הלשון הכפולה "נגילה ונשמחה"? מבאר המלבי"ם (ביאור מילים, ישעיה ט', ב') כי "שמחה" היא תמידית, ו"גיל" מציין גילוי והתחדשות. לרוב בני עמנו תהיה גילה [וגילוי חדש] כשיראנו ה' נפלאות ויהפוך צרתנו לישועה גדולה, אבל לחכמים ונבונים שבתוכנו תהיה התופעה "שמחה" כי ידעו כל הזמן שהסוף יהיה לנו טוב ורק טוב. וזה מה שפירש הגאון ר' עקיבא יוסף שלזינגר על הפסוק "קול רנה ושמחה באהלי צדיקים" (תהלים קי"ח, ט"ו). לכאורה קודם כל בא תור "ישועה", ורק אחר כך "רנה"? אלא באהלי צדיקים, כל כך הם בטוחים בישועת ה' שעוד מקדימים הם לשיר "רנה" עוד בטרם בוא הישועה.

ולכן יום אמירת שירה בשביעי של פסח עדיף מיום הראשון של פסח בו רק יצאנו ממצרים.

ולאלו מהקוראים הבאים לשאול על דברינו, הא כיצד נשמח במפלת שונאינו? והרי אין הקב"ה שש במפלתם של רשעים? והרי לכן כתב ה"בית יוסף" (על הטור, או"ח סי' ת"ץ) בשם המדרש שלכן אומרים רק חצי הלל בלבד בשביעי של פסח? המדרש הוא הוא מאיזה תלמיד, ולא בר סמכא, כי המדרש הוא אינו מסתדר עם העובדה שבמשך כל שאר ימי חול המועד גם כן אין אומרים אלא חצי ההלל. ומה ששאלו מהגמרא בסנהדרין (לט:), הרי מהרש"א כותב שם כי ה' עצמו אינו שש, אבל אנו בני אדם כן אומרים על כך הלל!

על ויכוח זה בין עמדת המערב לענייני מוסר (הומאניות) לבין ערכי התורה, אפשר להמליץ דברי החזון איש אל דוד בן גוריון כשנפגשו. כאשר יש כביש צר בעל מסלול אחד בלבד ויש שתי משאיות הנוסעות בכיוונים שונים ונפגשות שם, מי צריכה לוותר למי? כתוב בגמרא תמתין המשאית הריקה ותתן זכות בכורה למשאית הטעונה. כך מסורת ישראל היא טעונה אלפיים שנות חכמה; ותרבות המערב היא ריקנית. תעמוד ריקה זו בצד ותתן עדיפות לבעלי המורשת המלאה להמשיך בדרכם.